

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Проаналізовано проблематику законодавчого забезпечення та реалізації принципу єдності судової системи України. Акцентовано увагу на значенні найвищих судових установ у забезпеченні дії названого принципу, особливостях їх взаємодії. Проведено аналіз характеру реалізації принципу єдності судової системи на прикладі деяких європейських країн

Ключеві слова: судова система, єдність судової системи, суд, Верховний Суд України, вищий спеціалізований суд.

Вважається, що принцип єдності характерний здебільшого для тих судових систем, які мають один найвищий судовий орган – вищий суд країни, що вправі переглядати рішення всіх нижчестоящих судів, давати їм роз'яснення, організовувати їх роботу, представляти інтереси всіх судових органів країни у відносинах з іншими вищими державними органами країни, міжнародними інститутами. Такий принцип побудови судової системи характерний і для України. Так, згідно з ч. 3 ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. [5] (далі – Закон) найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

Питання вдосконалення законодавчого закріплення принципу єдності судової системи в умовах проведення судової реформи в Україні розглядалися у працях таких учених і практиків, як В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, Т. Г. Морщакова., Л. М. Москвич, В. В. Сердюк, Н. В. Сібільова, А. О. Селиванов, В. А. Ржевський, Н. М. Чепурнова та ін. Але неоднозначна оцінка нового законодавства щодо структури судової системи та порядку забезпечення єдності судової практики й судової системи серед

науковців обґрунтовують необхідність подальшої роботи над вивченням цієї проблематики.

У порівнянні з попереднім Законом України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. чинним Законом повноваження Верховного Суду України були значно скорочені. Тепер він не є судом касаційної інстанції і не може переглядати у касаційному порядку рішення нижчестоящих судів. Він також був позбавлений повноважень давати судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, а у разі необхідності – визнавати не чинними роз'яснення пленумів вищих спеціалізованих судів з питань застосування законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції. Із його компетенції вилучено ведення та аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, знайомство в судах з практикою застосування законодавства.

Але при цьому за Верховним Судом України залишилась низка повноважень, що притаманні найвищим судовим органам більшості європейських країн. Так, Верховний Суд України:

а) переглядає справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах;

б) переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

в) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину;

г) вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

д) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України (ч. 2 ст. 38 Закону).

Крім того, Пленум Верховного Суду України надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи та діяльності Верховного Суду України (п. 4 ч. 2 ст. 45 Закону). А ч. 1 ст. 44¹ Закону передбачає право судових палат Верховного Суду України аналізувати судову статистику та вивчати судову практику.

В Україні, безпосередньо в Основному Законі, принцип єдності відбиття не одержав. Але, виходячи зі змісту її норм і сформованих історичних традицій, такий принцип був сформульований і закріплений у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно з ч. 4 ст. 17 цього Закону єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується: а) єдиними засадами організації та діяльності судів; б) єдиним статусом суддів; в) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; г) забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування судами касаційної інстанції норм матеріального права; д) обов'язковістю виконання на території України судових рішень; е) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; ж) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; з) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Перелік засобів забезпечення єдності судової системи України майже не змінився порівняно із попереднім Законом України «Про судоустрій України». Було лише змінено повноваження Верховного Суду України, який вже не забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції (таке завдання тепер покладається на всі вищі спеціалізовані суди), а забезпечує однакове застосування судами касаційної інстанції норм матеріального права. У цьому контексті слід зазначити, що принцип єдності судової системи не залежить виключно від статусу вищого суду країни та ступеня концентрації його повноважень. Це лише один із факторів, що характеризує цей принцип, про що свідчать як науковці, так і приклади із законодавства зарубіжних країн. Але в той же час єдність судової практики – це одна з основних складових забезпечення єдності судової системи. І її

виключення із переліку ч. 4 ст. 17 Закону та заміна іншою – забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування судами касаційної інстанції норм матеріального права, не є рівнозначною.

Ряд дослідників під час аналізу питання, що розглядається, доходять висновку, що принцип єдності судової системи ідентичний такій ознаці судової системи, як моноцентризм. Наприклад, Б. Футей під єдністю судової системи розуміє таку організацію судів, яка нагадує піраміду з єдиною вершиною [9, с. 32-33]. Із цього приводу слід зазначити, що поняття моноцентризм, біцентризм та інші використовують для характеристики судової системи, на вершині якої один вищий суд країни, два суди або більше. А принцип єдності судової системи значно ширше за своїм змістом й крім наявності єдиного керівництва судової системи передбачає закріплення й дотримання єдиних принципів побудови й функціонування судових органів країни, єдиний статус суддів, рівні умови фінансування й матеріально-технічного забезпечення судів, рівне представництво в органах суддівського самоврядування судів всіх видів, виконання всіх судових рішень незалежно від того, який суд його виніс, та ін. Для визначення наявності й ступеня єдності судової системи має значення форма державного устрою країни (республіка або федерація, у разі федерації – чи мають її суб'єкти право створювати суди суб'єктів федерації). Тобто для забезпечення дії розглянутого принципу важливі єдиний порядок і умови для ухвалення рішення про створення й ліквідацію суду.

Отже, якщо всі названі умови дотримуються, то принципу єдності судової системи може відповідати як моноцентристська система, так і судова система, що характеризується біцентризмом. У такому випадку для збереження єдності судової системи наявність декількох вищих судів, що очолюють судові органи різних судових юрисдикцій, може бути компенсована створенням єдиного дорадчого органу для координації непроцесуальної діяльності вищих судів і забезпечення єдиного розуміння чинного законодавства, однакового й правильного його застосування.

Як приклад можна навести досвід Німеччини, де існує дуже складна судова система. У цій країні є п'ять судових юрисдикцій (крім конституційної), кожна з яких утворює окрему гілку судової системи й очолюється відповідним Верховним судом. При цьому судова система країни характеризується високою ефективністю роботи, розглядом справ у порівняно короткий час. Досягається це завдяки судовій реформі, основним завданням якої в новітній час є підвищення рентабельності юстиції, раціоналізація, уніфікація роботи її установ [7, с. 129-130]. Уніфікацію на прикладі Німеччини можна розглядати як створення єдиних правил для формування й діяльності судових установ всіх суб'єктів федерації й всіх юрисдикцій, їх взаємодії між собою. І оскільки єдиного Верховного суду в країні немає, був створений Загальний сенат вищих судів федерації, до складу якого входять голови всіх верховних судів та зацікавлені судді [1, с. 218]. Загальний сенат не має права переглядати рішення вищих судів, але збирається при виникненні розбіжностей у різних юрисдикцій з питань застосування права й у такий спосіб забезпечує єдність судової практики.

В Україні судова система представлена судами загальної юрисдикції й Конституційним Судом України. Верховний Суд України, як вже зазначалося, є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Але оскільки Конституційний Суд України до судів загальної юрисдикції не належить, а є єдиним органом конституційної юрисдикції, то й Верховний Суд України вищим стосовно нього не є. Рішення, прийняті Конституційним Судом України, остаточні й оскарженню не підлягають. Будь-якої процесуальної або організаційної залежності Конституційного Суду України від Верховного Суду України або підпорядкованості йому чинне законодавство не передбачає. Навпаки, можна погодитися із думкою, що загальна юрисдикція підпорядкована конституційній [2, с. 83].

Таким чином, можна констатувати, що Конституційний Суд України має чітко власну юрисдикцію й винятковість його повноважень забезпечує певну автономність у структурі судової системи України. Така система повністю

відповідає європейському варіанту конституційного захисту і контролю [11, с. 46]. У наш час конституційні суди створені і діють у більшості країн Західної Європи, а також майже у всіх країнах нової демократії Східної Європи (за виключенням Естонії) [10, с. 7] і символізують перехід від авторитарного до демократичного розвитку держави [14, с. 2032]. Характерною ознакою конституційної юстиції європейських країн є можливість: для конституційного суду виходити за межі конституційного права із застосуванням норм інших галузей права під час конституційного судочинства [13, с. 243], а для судів загальної юрисдикції застосовувати конституційні норми, під час розгляду відповідних конкретних справ [12, с. 109].

Можна сказати, що деякою мірою особливе положення Конституційного Суду в судовій системі України порушує її єдність (інколи такий аргумент використовується для обґрунтування можливості злиття конституційного правосуддя із правосуддям судів загальної юрисдикції [3, с. 6–9]). Це дійсно так, абсолютної єдності в судовій системі України немає. Але це в жодному разі не послаблює судову систему. Більше того, навіть коли йдеться про Конституційний Суд, є ряд положень, що сприяють його залученню до здійснення загальних завдань, що стоять перед судовою владою України та забезпечують стабільність функціонування всіх судових органів.

Наприклад, як було зазначено, суди загальної юрисдикції через Верховний Суд України можуть звертатися до Конституційного Суду України, якщо при здійсненні ними правосуддя виникли сумніви щодо конституційності законів, інших правових актів. З'їзд суддів України, вищий орган суддівського самоврядування, призначає й звільняє шість суддів Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 112 Закону). У свою чергу збори суддів Конституційного Суду України обирають на З'їзд суддів України трьох делегатів з числа суддів цього суду (ч. 2 ст. 124 Закону). Це означає, що й законодавець, і суддівське співтовариство бачать Конституційний Суд України повноцінною й невід'ємною частиною судової системи України.

Приблизно такої ж точки зору дотримуються В. А. Ржевський та Н. М. Чепурнова, які, з огляду на полісистемний характер судової системи Російської Федерації, єдність судової системи розглядають як єдність правового закріплення, а також єдині правила дотримання й застосування всіма судами норм матеріального й процесуального права, що містяться в системі внутрішньодержавних і міжнародно-правових актів [8, с. 86]. Т. Г. Морщакова, розглядаючи можливість забезпечення єдності судової системи в полісистемній структурі, зазначає, що для цього необхідно виконання загальних завдань на основі розмежування компетенції між вищими органами кожної гілки судової влади й установа системи процесуальних взаємин між ними. У такому випадку єдність судової системи забезпечується не зосередженням керівництва в якомусь єдиному центрі, а в «безпробільності судового захисту» на основі чіткого розподілу компетенції між наявними вищими судами [4, с. 22–31].

Слід зазначити, що з 1991 по 2001 рр. судова система України складалася з трьох гілок. Поряд з Конституційним Судом України та загальними судами (які розглядали цивільні, кримінальні справи та справи про адміністративні правопорушення) автономну гілку судової системи становили арбітражні суди, які відповідно до законодавства входили до складу судів загальної юрисдикції. Як окрема гілка судової системи арбітражні суди розглядалися через те, що найвищим судовим органом для вирішення господарських спорів був Вищий арбітражний суд України (Верховний Суд України не мав права переглядати рішення Вищого арбітражного суду України), організаційне забезпечення своєї діяльності арбітражні суди здійснювали самостійно (організаційне забезпечення загальних судів здійснювалося Міністерством юстиції, а арбітражних – Вищим арбітражним судом України), право роз'яснення арбітражним судам з питань застосування законодавства, яке регулює відносини у господарській сфері, і порядку вирішення господарських спорів мав лише Вищий арбітражний суд України. Лише після набрання чинності змінами до законодавства України під час малої судової реформи 2001 р. Верховний Суд України отримав право переглядати рішення Вищого

господарського суду у зв'язку з винятковими обставинами та у разі необхідності визнавати не чинними роз'яснення Пленуму Вищого господарського суду України. Виникли адміністративні суди, але вони, як і господарські суди та загальні суди, входять до складу судів загальної юрисдикції, найвищим із яких є Верховний Суд України. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. продовжив судову реформу України і, незважаючи на зменшення повноважень Верховного Суду України, принцип єдності судової системи визначив як один із основоположних.

При визначенні предмета й меж принципу має значення визначення кола органів, що входять до складу судової системи. Тут слід зазначити, що законодавець чітко окреслює коло судів, які її становлять. У судову систему не входять державні й інші органи, не вказані в Конституції України й Законі, навіть якщо вони мають у своїй назві слово «суд» або їх діяльність зовні нагадує процедуру правосуддя. Наприклад, у судову систему не входять третейські суди, створені відповідно до Закону України «Про третейські суди» від 11.05.2004 р. [6], які можуть створюватися для розгляду спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

Таким чином, зміни у повноваженнях Верховного Суду України важко оцінити позитивно, оскільки найвищий судовий орган країни практично повністю був відсторонений від забезпечення єдності судової практики, яка є одним з елементів забезпечення єдності судової системи. Аналогічних прикладів із законодавства зарубіжних країн привести не можливо, тому що забезпечення єдності судової практики зазвичай покладається саме на той судовий орган, який національним законодавством визначається як вищий. Але існують приклади, коли вищих судів у країні кілька, кожен з них очолює відповідну юрисдикцію і забезпечує єдність судової практики відповідних нижчестоящих судів.

Судова система як основна складова судової влади є важливим елементом у забезпеченні функціонування державного механізму й держави в цілому. Злагоджена й ефективна робота судів має не менше значення, ніж стабільна

робота парламенту країни, уряду або інших державних інститутів. Історія розвитку судових систем зарубіжних країн, розглянута раніше, свідчить, що незалежно від форм правління та форм державного устрою політичне керівництво всіх країн мало за мету розбудову єдиної для країни судової системи задля забезпечення стабільності розвитку суспільства. Тому принцип єдності побудови судової системи сприймається й закріплюється практично всіма країнами світу. Навіть у країнах з федеративним устроєм і самостійними судовими системами суб'єктів федерації присутні певні елементи зазначеного принципу для забезпечення єдності судової практики й порядку функціонування судів.

Список літератури:

1. *Жалинский А.* Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рёрихт. – М. : Спарк, 2001. – 744 с.
2. *Куйбіда Р. О.* Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів України / Р. О. Куйбіда // Бюл. М-ва юстиції України. – 2005. – № 9. – С. 82–91.
3. *Лебедев В. М.* Проблемы становления и развития судебной власти в Российской Федерации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / В. М. Лебедев. – М., 2000. – 27 с
4. *Морщакова Т. Г.* Разграничение компетенции между Конституционным Судом и другими судами Российской Федерации / Т. Г. Морщакова // Вестн. Конституц. Суда Рос. Федерации. – 1996. – № 6. – С. 22–31.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1900.
6. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 23. – Ст. 1540.
7. Проверка судебных постановлений в гражданском процес се стран ЕС и СНГ / под ред. Е. А. Борисовой. – М. : Норма, 2007. – 624 с.
8. *Ржевский В. А.* Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности / В. А. Ржевский, Н. М. Чепурнова. – М. : Юристъ, 1998. – 216 с.
9. *Футей Б.* Становлення правової держави Україна: 1991–2001 рр. / Б. Футей. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 288 с.
10. *Constitutional Justice, East and West: Democratic Legitimacy and Constitutional Courts in Post-Communist Europe in a Comparative Perspective* / ed. by W. Sadurski. – The Hague : Kluwer Law International, 2002. – 457 p.
11. *Favoreu L.* Constitutional Review in Europe / L. Favoreu // *Constitutionalism and Rights* / ed. by L. Henkin, A. J. Rosenthal. – New York : Columbia University Press, 1989. – P. 46.
12. *Heun W.* Verfassungsrecht und einfaches Recht – Verfassungsgerichtsbarkeit und Fachgerichtsbarkeit / W. Heun // *VVDStRL.*, Heft 61. – 2002. – S. 82–114.
13. *Sajo A.* Limiting Government : an Introduction to Constitutionalism / A. Sajo. – Budapest : CEU Press, 1999. – 292 p.
14. *Teitel R.* Transitional jurisprudence : The role of law in political transformation / R. Teitel // *Yale Law Journal.* – Vol. 106. – 1997. – № 7. – P. 2009–2082.

Назаров И. В. Вопросы обеспечения единства судебной системы Украины.

В статье анализируется проблематика законодательного обеспечения и реализации принципа единства судебной системы Украины. Акцентируется внимание на значении наивысших судебных учреждений в обеспечении действия названного принципа, особенностях их взаимодействия. Проведён анализ характера реализации принципа единства судебной системы на примере некоторых европейских стран.

Ключевые слова: судебная система, единство судебной системы, суд, Верховный Суд Украины, высший специализированный суд.

Nazarov I. Questions of maintenance of unity of judicial system of Ukraine.

In article analyzed problematics of legislative maintenance and realisation of a principle of unity of judicial system of Ukraine. The attention is focused on value suprema courts, on maintenance of action of the named principle, features of their interaction is carried out. Made the analysis of character of realisation of a principle of unity of judicial system on an example of some European countries.

Key words: judicial system, unity of judicial system, court, the Supreme Court of Ukraine, the higher specialised courts.